իմ մէջի միւս մարդը, որ հաղորդակցում է փիլիսոփայութեան հետ, Ղը ֆէթէ տյը Հատա-ըան-ըն-[illegible]-գոյ-ըն-ն մաէն։ Եւ Տէնն, որքան հնար կար, հաւատարիմ մնաց այդ սկզբունքին իւր ամբողջ գիտնական գործունէութեան ընթացքում։ Նա չը ծածկեց իւր դժգոհութիւնը Ֆրանսիայի այժմեան քաղաքական կազմակերպութիւնից, (նրա սիրածը անգլիական կառավարչական սիստեմն էր՝ որ հաշտեցնում է պահպանողականութիւնը առաջադիմութեան հետ)—և վերջին խօսքը, որ նա նուիրեց իւր հայրենիքին՝ այս է. «անշեղ՝ անանկութեան է գիմում։ Հարկաւո՞ր է արդեօք ասել, որ Տէնը իւր մահուան բոպէին ժողովրդականութիւն չունէր. բայց,—ինչպէս իրաւացի նկատում է նրա աշակերտը՝ Բրանդէս,—երբ որ մոռացուի օրուայ արամադրութիւնը, նրա անունը նորից կը շողայ իւր ամբողջ փայլով։

Ե. ՄԱԴԱԹԵԱՆ.

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ

ԼՈՒԱՑԷՔ ՁԵՐ ՁԵՌՔԵՐԸ

Հիւանդանոցների մէջ՝ Վիէննայում, ախտագիտութեան ուսուցչապետը, երբոր ժանտատենդի (la fièvre typhoïde-վարցաւք) վրայ աշակերտներին դասաւանդելու պէտք ունենայ, ստիպուած կը լինի մերձակայ քաղաքներից այս ախտով բռնուած մի հիւանդ փոխ առնելու։ Վիէննայում ժանտատենդը հազուագիւտ երևոյթներից է։ Գերման բանակին մէջ Ճա-ղէէը երկար ժամանակներից ի վեր մնացածների վճռակացրութիւնից ընջուել է արդէնտար առրուց ի վեր այս հիւանդութեամբ ոչ մի դէպք տեղի չէ ունեցել։ Բողէնի Մեծ-Դքսութեան մէջ շները այլևս չեն կատաղում. Վերջապէս Ֆրանսիայում Պարիզի մէջ մահերի ցուցակը հետզհետէ զգալի կերպով նուազում է. այնչափ շատ՝ որ, օրինակի համար, վեր առնենք ժանտատենդը, ինչպէս որ բարձրը նշանակել եմ, մահացութիւնը, իւր ամբողջութեան մէջ, 11-ից իջել է մինչև 3—4 և 3—6-ի հարիւր հազար բնակիչների համեմատութեամբ։ Բոլանդական աշխարհին յայտնի է, որ ժանտախտը և բորը՝ (ուրկութիւնը), այս երկու զարհուրելի հիւանդութիւնները մեր գաւառներից (Փրանսական) և գրէթէ մեր երկրից գլխովին անհետացած՝ են։

Այսպ ուրեմն կան հիւանդութիւններ, որոնցից կարելի է խուսափել և որոնք Ճօ-ց-ոլօ-նօ-պէ ընջուելու կոչում ունին. և՝ առանց չափազանցութեան, կարող ենք ասել, որ բոլոր որոնթայ հիւանդութիւնները ու բոլոր համաճարակները, այսպիսի հանգամանքում բուժուում են առանց դեղ ու դարմանի. այլ միայն առողջապահական պարզ՝ գործողութեամբ, և ընդհանուր կամ առանձնական մաքրութեան միջոցաւ։

Ֆրանսական հանճարին էր վերապահուած բաց անել և անժխտելի կերպով ցոյց տալ կեանքի այս մեծ օրէնքը թէ՝ Հէ-նէ-ըն-ն-նէըը ուէ-ռ-ոծէն մոն չէնտ-ընէնէըէ ֆուլծ-ոլ-ըն-ն-նէըն էն. այսինքն թէ, սկիզբն են առնում մեր գործարանաւորութեան մէջ մուտ գործած և նոյն տեղ աճում սնուցած վերջին աստիճանի մանր մարմիններից։ Եթէ արդարև այս օրէնքը ճշգրիտ է, սիներև է, որ մենք կարող ենք այս անհունապէս փոքրիկ կենդանիների մեր մէջ մուտքը արգելել ու նրանց արագ աճելը խափանել. այդ եղանակաւ ի հարկէ մեզանում հիւանդութեանց զարգանալը կարգելենք։

Անտարակոյս ամէնօրեայ փորձն է, որ ապացուցանում է այս ճշմարտութիւնը։ Աչքի առաջ բերենք, օրինակ, մեծ քաղաքները, այն է մարդկային խուռն կուտակութիւնները, ուրտեղ մահացութիւնը աւելի աչքի է ընկնում։ Աւշադիր լինինք օդի փոփոխութեան համար շէնքերը քանդող բրիչի աշխատութեան, կամ ջրի շրջանառութեան դիւրութիւն տալու մաքրոյ հողի փորուելուն և կամ աղտեղութեանց մաքրութեանը, այն ժամանակ մենք քայլ առ քայլ կը հետևինք նաև մահացու դէպքերի 50, 60, 80 % նուազմանբերեմն նաև, և այս ոչ հազուագիւտ դէպքերում յայտնուող հիւանդութեանց վարակմի կենդրոնների իսպառ անհետանալուն։

Քաղաքների արդ ու զարդն (la coquetterie) ու մաքրութիւնը ազգարնակութեան առողջութիւնն են կազմում։

Այն ինչ որ ճշմարիտ է բազմամարդ քաղաքների համար, շատ ճշմարիտ է նաև մասնաւորապէս մեզանից իւրաքանչիւրի համար։

Ներկայ վերաբաժութեան արտակարգ և հրաշալի յաջողութիւնները հաստատում են

Պաստէօրի մեծ օրէնքը։ Եթէ արտաքուստ եկած սերմերով և վէրքերի թունաւորելովն է, որ տեղի կունենան վիրահատութեան մէջ (opérotion) միմեանց յաջորդող դժբաղդ պատահարներ և մահ, դուք արգելեցէք այս սերմերի ձեր մէջ արած ներգործութիւնը, և դուք չէք ունենայ ոչ դժբաղդ պատահար և ոչ մահ։ Բուն իսկ այս պատճառաւ մաքուր եղէք. վիրաբուժական գործողութիւնը կատարեցէք մաքուր գործիքներով, մաքուր միջավայրի մէջ, և մինչև անգամ խնամքով մաքրուած մարմնի վրայ։

Այն վիրաբոյժը որ մի վիրահատութիւն կատարելու վրայ է, սկսում է նախ և առաջ իր գործողութիւնը բաղնիս ընդունելով, և բոլոր օգնականները՝ որոնք իր մօտը կը լինին, միևնոյն օրինակին են հետևում։ Նա ոչ մի հիւանդի չէ այցելում, վէրքով հիւանդին համան գործողութիւնը կատարելուց առաջ։ Բոլոր գործիքները լուացւում են հականեխական հեղուկի մէջ. մարմնի այն մասը՝ որին դիպչում է նշտարը (bistouri) միևնոյն հեղուկով լուացւում է. վիրաբոյժը և իր օգնականները, բազուկները մերկ, ձեռքերից սկսած մինչև արմունկները թաթախում են նոյն հեղուկի մէջ, և գործողութիւնը կատարելիս ոչ մի անգամ չեն սրբում՝ որչափ որ էլ օդային փոշիների ազդեցութիւնից զերծ պահող գզրոցներից (armoire) նոր դուրս հանած անարատ գոգնոցներ կապած ունին։ Միով բանիւ խուսափում են, նոյն իսկ անուղղակի, յարաբերութիւն հաստատելուց վէրքի և սրա մակերևոյթի միջև՝ որ մի գուցէ վէրքը ախտածին սերմեր իր մէջ ընդունելու պատճառ ունենայ։ Շնորհիւ առողջապահական այս նախազգուշութեանց և ամենուրեք ընդհանրացած մաքրութեան՝ յաջողութիւնը նորանում է որ, վիրաբոյժները հետզհետէ ընտելանում են առ ոչինչ համարել միջավայրի դրութիւնը, ուր նրանք կտրելու, ծակելու և այլն գործողութիւններ են անում՝ և բժշկում իրենց խնամոց յանձնուած վէրքը, որչափ էլ նեխած լինի այս միջավայրը, որչափ էլ միկրոբներով հարուստ ներկայանայ նա. նրանք գիտեն թէ կարող են արգելել այս միկրոբներին վիրահատութեան վայրը մտնելուց առաջ. և այս արդէն բաւական է, քանի որ վերջինս ապահովուած է լինում։

Եւ՜ լաւ արեմն. մեզանից իւրաքանչիւրը վիրաւորի և վիրաբոյժի դրութեան մէջ չենք արգեօք. միթէ մենք բան ապականուած մթնոլորտում չենք ապրում. մեր ձեռքերը ամեն մի վայրկեան չենք տանում դէպի միշտ բաց եղող մի վէ[illegible] մեր բերանն է, մի խորխորատ՝ ուր գաղթավայրում են մեզ լափելու պատրաստ միլիոնաւոր մանրադիտական (միկրոսկոպիքական) ճիւաղներ։

Ա՜խ, ձեր ձեռքերը, նայեցէք նրանց որչափ աղտոտ են. առաւօտից ի վեր միմիայն մի անգամ, այն ևս կէս ու կիսատ էք լուացել – ոչ։ Եւ այն անշնորհք կտրուած և սևացած ու (en deuil) եղունգները. ի՞նչ էք կարծում, իրենց տակը և մորթի ծակոտիներում սև ու խոնաւ ճարպոտ կեղտի մէջ ո՞րչափ հիւանդութիւններ պահուած են. մտածեցէք. գիտէք թէ ողջ օրը ձեր ձեռքերը ինչպիսի տեղեր են քարշ եկել. ո՞վ է իմանում ինչ բաների էք ձեռք տուել, և մէկ կողմից միւսը ինչպիսի՞ համաճարակ հիւանդութեանց բների մէջ տղմաթաթախ էք արել (patauger) նրանց. և յետոյ՝ տանում էք ձեր բերանը, անգիտակցաբար և անհոգութեամբ բռնում էք ձեր ուտելու կերակուրները. մինչդեռ դուք կը զարհուրէիք, եթէ ձեզ ցոյց տային, որ ինչպիսի բացիլները վխտում են այդ նիւթերի վրայ։ Այս դրութեամբ՝ փչանում են նաև ձեր ատամները, շատանում են կոկորդի և ուրիշ զանազան մասերի գրգռումները, և դուք անընդհատ որս էք դառնում բոլոր այսպիսի անհամար ցաւերի, բոլոր շարունակ ձեզ պաշարող հիւանդութիւնների, որոնք բարեբաղդաբար առանձին առողջանում են. մինչև որ մի օր կեղտոտ ձեռներով ձեր մէջ մտցնէք ժանտատենդի, թոքերի բորբոքման, կուրծքի արիւնահոսութեան գեղեցիկ բացիլներ. երախամաշիկի (muguet) մի օիդիում կամ ինֆլուէնցիայի մի միկրոբ (steptocoque), որոնք մահացուցիչ են ձեզ համար։ Այդ դու կեղտոտ վիրաբոյժ, դուք թունաւորել էք ձեր սեփական վէրքը և դուք մեռնում էք ձեր սեփական հիւանդութեամբ։

Ուրեմն կատարեցէք ինչպէս բժշկը և ինչպէս խելքով շարժող վիրաբոյժը ձեզ խորհուրդ են տալիս. մաքուր ձեր եղունգների տակ ունեցէք, խոզանակին ու օճառը ձեր ձեռքերումը մանաւանդ ուտելուց առաջ [illegible] մի անգամ ևս աւելի դուք պիտի ապացուցանէք Ֆրանսիական գիտութիւնը, և՝ յօգուտ ձեր և յօգուտ ամբողջ աշխարհի, պիտի նուազեցնէք հիւանդութեանց սարսափը և սեպհական մահուան դէպքերի վիճակագրութիւնը – [illegible]։

Թարգ. ֆրանսերէնից Գ. ՉԻԼԻՆԳԻՐ.

ՎՐԻՊԱԿ

«Արարատ»-ի անցեալ համարում էջ. 10. առաջին սիւնակ տող երկրորդ՝ տպուած է «վերծանութեամբ», պէտք է լինի «վերածնութեամբ»։

Гос. Библиотека ՀՍՍՀ-Арм. ССР